
This is the **published version** of the bachelor thesis:

Moreno Marín, Ana; Tafalla González, Marta, dir. Ètica ecològica i ecofeminisme : examinant les propostes d'Alicia Puleo, Vandana Shiva i Jorge Riechmann. 2020. 36 pag. (802 Grau en Filosofia)

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/240733>

under the terms of the license

ÈTICA ECOLÒGICA I ECOFEMINISME.

EXAMINANT LES PROPOSTES D'ALICIA PULEO, VANDANA SHIVA I JORGE RIECHMANN

Autora: Ana Moreno Marín

Tutora: Marta Tafalla

Treball de Fi de Grau

Grau de Filosofia

Curs 2019-20

Facultat de Filosofia i Lletres,
UAB

L'ecofeminisme és una proposta de resiliència solidària.

ALICIA PULEO

ÍNDEX

1. Introducció	p.2
1.1. Objectius	p.2
1.2. Metodologia	p.3
2. El problema: la crisi ecològica	p.4
3. Ètica ecològica	p.6
4. Ecofeminisme	p.9
5. Propostes filosòfiques per afrontar la crisi ecològica	p.13
5.1. Alicia Puleo	p.13
5.2. Vandana Shiva	p.18
5.3. Jorge Riechmann	p.24
6. Comparació de les propostes per afrontar la crisi ecològica	p.29
7. Conclusions	p.30
8. Bibliografia	p.32

Resum

La catàstrofe ecològica és un problema amb una gran dimensió i impacte al nostre present, aquesta situació es veurà agreujada en el futur més pròxim. El propòsit del present treball és assenyalar la situació a la qual ens trobem per tal d'oferir un mapa general del problema pràctic al qual hem de fer front. Un cop presentat el problema a resoldre, realitzar una aproximació crítica, a partir d'una anàlisi filosòfica, a les postures i propostes que diversos autors han ofert des de l'ètica ecològica i l'ecofeminisme com a punt de partida per a les seves reflexions.

Paraules clau: Ètica; ecologia; ecofeminisme; antropocentrisme; canvi climàtic.

Abstract

The ecological disaster is a serious problem that has a considerable impact on our present; this situation will only get worse in the near future. The purpose of this paper is to identify the current situation in order to provide a general overview of the practical problem we need to deal with. Once the problem to be solved has been described, we will make a critical approach, based on a philosophical analysis, to the views and proposals from various authors who study ecological ethics and ecofeminism as a starting point for their ideas.

Keywords: Ethics; ecology; ecofeminism; anthropocentrism; climate change.

1. Introducció

Actualment vivim una situació de catàstrofe ecològica que es va anunciant des de les darreres dècades del segle passat, no només no li hem posat remei sinó que, en moltes ocasions, és una realitat de la qual no arribem a ser plenament conscients, ni pel que fa a la magnitud del problema ni pel que respecta a les conseqüències que aquesta situació comporta. Aquest problema s'ha vist agreujat per la manera com vivim en tant que ciutadans d'una societat global on les corporacions exerceixen un paper decisiu.

La nostra relació amb el medi ambient, les decisions que prenem, les conseqüències que aquesta situació té per al planeta, per a la resta d'animals i per nosaltres, és un àmbit on la filosofia pot tenir molt a dir. El terreny de la filosofia pot ser molt fructífer i enriquidor a l'hora d'encarar problemes actuals com aquest, el paper de la reflexió crítica i de les propostes actives des d'aquesta disciplina pot ser molt positiu per tal de trobar solucions o alternatives.

1.1. Objectius

Davant de la problemàtica que suposa la catàstrofe ecològica han sorgit diverses teories filosòfiques que intenten donar llum a aquesta situació. Aquest treball té com a objectiu fer una aproximació al problema al qual ens enfrontem actualment respecte a la catàstrofe ecològica. Per altra banda, com a objectiu principal em proposo comparar diversos autors, que treballen des de l'ètica ecològica i des de l'ecofeminisme, per tal de poder veure en què s'assemblen les seves propostes, en què es diferencien, quina d'elles aconsegueix explicar els problemes de manera més precisa, quina ofereix una perspectiva més crítica, quina proposa solucions més esperançadores o si interrelacionen les propostes de l'ètica ecològica amb altres aspectes de justícia social. Des d'aquest punt de partida, alhora es farà necessari fer una anàlisi crítica d'aquestes propostes.

D'altra banda, també em plantejo com a objectiu conèixer l'origen i les propostes que se sostenen des del corrent de l'ecofeminisme, en tant que terreny per a la reflexió i la proposta de solucions així com veure els punts de contacte que pot tenir amb l'ètica ecològica.

Per a la realització d'aquest treball parteixo de diverses preguntes. La primera pregunta que em plantejo és, si ja existeix l'ètica ecològica, perquè apareix l'ecofeminisme?, en quin grau l'ecofeminisme aporta quelcom nou o diferent de l'ètica ecològica i en quin sentit podríem parlar de millores respecte a l'ètica ecològica. Per altra banda, em plantejo la qüestió de quines són les diferències que podem trobar entre les propostes de les autores que treballen des de l'ecofeminisme.

El motiu pel qual he escollit aquests tres autors i no altres per centrar el treball és que tots tres són autors molt representatius i amb força projecció i rellevància. A més, em

resultava interessant que es tractés d'autors contemporanis, en tant que les seves aportacions estan emmarcades al context actual. Permeten la reflexió i el diàleg amb autors que estan en actiu i que s'enfronten a problemes d'ara, aportant propostes que es poden aplicar en aquestes circumstàncies. Vaig triar Jorge Riechmann perquè és el principal representant de l'ètica ecològica a Espanya. Alicia Puleo, per la seva banda, és la principal representant de l'ecofeminisme a Espanya i a l'Amèrica llatina. Tant Puleo com Riechmann són autors amb diverses obres molt importants i molt citades actualment. Finalment, Vandana Shiva és una autora amb projecció internacional que pot representar un paradigma cultural diferent del dels altres dos autors, en tant que les seves propostes s'emmarquen dins la cultura indígena de l'Índia. El que buscava per a la realització del treball era poder comparar propostes que representessin una pluralitat, per aquest motiu he triat dues autores ecofeministes que tenen visions que poden tenir punts de discordança i que reflecteixen la noció de cognició situada, en tant que pertanyen a contextos i cultures diferents. Des de l'ètica ecològica he triat a un autor que podria dialogar amb les autores ecofeministes però des d'una postura i contextos diferents. També em sembla que pot resultar positiu i enriquidor posar en diàleg a un home i a dues dones per poder observar la importància de la qüestió de gènere en un tema com aquest.

1.2. Metodologia

La metodologia seguida per dur a terme la realització d'aquest treball és l'anàlisi filosòfica de la problemàtica ecològica a partir de tres autors contemporanis que, des de la filosofia, s'han aproximat al tema de la catàstrofe mediambiental. L'aproximació des de l'ètica ecològica es duu a terme a partir de la reflexió de Jorge Riechmann, des de l'ecofeminisme, a partir de les postures de Vandana Shiva i d'Alicia Puleo.

L'anàlisi a partir de tres autors tan diferents permet que la visió general del tema d'estudi sigui més ampla, en la mesura que no es limita a la visió d'un únic autor i la seva proposta. Les aproximacions de Shiva i Puleo, tot i venir ambdues des de l'ecofeminisme, són, de vegades, força distants i permeten veure les diferències que es poden arribar a donar entre les postures que se sostenen des d'aquest corrent de pensament. Les tres postures ens poden ajudar a veure com es viu la problemàtica localitzada a orient a partir d'una cosmovisió no occidental, amb el cas de l'Índia, i a occident, així com a les comunitats del sud d'Amèrica.

Començaré exposant, d'una manera breu, el problema de la crisi ecològica per tal de delimitar el marc en el qual es mou el treball. Un cop presentat el problema, tractaré de plantejar les diferents respostes filosòfiques que s'ofereixen per part dels autors esmentats. Per fer això, en els següents capítols em centraré a fer un esbós de les idees que se sostenen des de l'ètica ecològica i des de l'ecofeminisme i, finalment, exposaré i analitzaré les propostes dels tres autors mirant de fer una comparació entre ells per tal de poder veure els punts de contacte, les diferències que podem trobar

entre ells i quins són els punts forts de cada proposta així com els seus defectes, en cas d'haver-hi. Finalment, exposaré les conclusions extretes del treball.

2. El problema: la crisi ecològica

El problema de la crisi ecològica se'ns planteja, actualment, com un repte d'una gran magnitud, les conseqüències del qual es veuran agreujades durant els pròxims anys a causa de la insostenibilitat del model de desenvolupament vigent. La supervivència de la vida humana es veu fortament compromesa, mentrestant, la nostra forma de vida està portant al límit a la Terra i està acabant amb multitud d'espècies animals i vegetals.

Grans sequeres, processos de desertificació i l'increment de fenòmens climàtics extrems derivats de l'escalfament global implicaran també migracions massives i situacions polítiques i econòmiques complicades.

Poder portar el ritme de consum amb el qual convivim actualment als països del nord global té un impacte enorme en el planeta. El nostre ritme de vida se sosté en una explotació dels recursos naturals per sobre del ritme que el planeta es pot regenerar. En aquest sentit, un paper molt important és el que juguen les corporacions. Això ho podem veure a la cita extreta de l'informe *Planeta vivo* de WWF:

“La demanda de la humanidad ha excedido la capacidad de renovación de la Tierra. Antes del crecimiento explosivo de la población del siglo XX, el consumo de la humanidad era inferior a la capacidad de regeneración de la Tierra; pero ahora ya no es así. Los indicadores de consumo –tales como la Huella Ecológica– nos muestran el uso que hacemos de los recursos.” (WWF. *Informe planeta vivo*, p.30, 2018)

La manera com mengem té multitud d'implicacions per al planeta. Cal esmentar, en relació amb el punt anterior, el sistema de patents que hi ha darrere de la indústria alimentària. Sota el paradigma del sistema global, grans corporacions han patentat llavors i han fet imprescindible l'ús de pesticides i tòxics per a agricultors que prèviament no ho necessitaven a causa que s'intercanviaven les llavors i gaudien d'un sòl fèrtil gràcies al paper que hi juga la biodiversitat per tal que les collites siguin suficientment productives. El canvi que han patit les collites per passar de ser cultius on hi havia biodiversitat a ser monocultius, on predominen les *tecnologies terminator*, ha implicat la pèrdua de gran quantitat de vida, l'increment de l'empobriment del sòl i l'augment del consum de recursos per a la seva subsistència. Podem veure la importància de la biodiversitat per a la qualitat del sol a la cita següent:

“La degradación del suelo es un problema en prácticamente todos los ecosistemas terrestres, reduciendo el bienestar de más de 3000 millones de personas. Una evaluación reciente encontró que sólo una cuarta parte de la superficie terrestre del planeta está significativamente libre de los impactos de las actividades humanas y se estima que en 2050 será solamente una décima parte. Esta degradación continua tiene muchos impactos en las especies, la calidad de los hábitats y el funcionamiento de los

ecosistemas. Dos estudios recientes pusieron su atención en la reducción dramática de la cantidad de abejas y otros polinizadores, y en los riesgos para la biodiversidad edáfica, crítica para mantener la producción de alimentos y otros servicios ecosistémicos.” (WWF. *Informe planeta vivo*, p.41, 2018)

L'aigua també és un element que s'ha privatitzat per part de les corporacions, privant-ne a la resta de poder-lo gaudir. Exemple d'això pot ser l'elevat consum d'aigua que realitzen les empreses. Aquestes empreses, al marge de fer un consum massiu d'aigua, hi produeixen gran contaminació. La indústria de la carn també és una de les que fa més consum d'aigua i més la contamina per tal de poder abastir de carn el gran consum innecessari que es fa en un model com l'actual. En relació amb aquest punt, cal destacar l'elevat consum energètic que fem servir, innecessàriament, per produir i transportar els nostres aliments amb tot el que això implica per al planeta.

La manera com viatgem també té un paper molt important en la mesura que ens transportem, generalment, en vehicles que necessiten les energies fòssils; aquestes són limitades i molt contaminants. En els casos on es busca arribar a l'ús de biocombustibles o energies «netes» la situació tampoc és millor en tant que per aconseguir la matèria primera necessària es fan servir cultius que, en altres circumstàncies, s'haguessin destinat a alimentar animals o persones. Per altra banda, per a la seva fabricació, es necessiten grans quantitats d'energia provinents d'energies fòssils, el cost de la seva fabricació, en aquest sentit, és superior al de l'energia que poden oferir, fet que provoca que sostenir el model vigent amb aquest tipus d'energies sigui impossible. També hem de tenir en compte que l'impacte que produïm al planeta no s'acaba amb la dependència d'energies fòssils, sinó que també cal comptar amb el que implica l'explotació de recursos que es produeix per tal d'abastir dels minerals necessaris per poder passar-nos a les energies «netes» en la mesura que aquests recursos també són limitats i l'ús que n'estem fent també supera la capacitat de la terra per regenerar-se.

“This represents the difference between CO₂ uptake by photosynthesis and release by respiration, decomposition, river export and anthropogenic processes such as harvesting and biomass burning. At present about 60% of the atmospheric CO₂ emitted into the atmosphere by fossil fuel emission each year (9.4 PgC / year in 2008-2017) is sequestered by nature's carbon sink in land (3.2 PgC /year in 2008-2017) and in the oceans (2.4 PgC / year in 2008-2017) (Le Quere et al., 2018), providing a vital role in regulating the Earth's climate.” (Ipbis, p.21, 2019)

Per altra banda, hem de tenir en compte les conseqüències que aquesta situació comporta per als humans, sobretot per aquells més pobres que viuen a les zones del planeta que podem entendre com el Sud global, en tant que són aquells que es poden veure més perjudicats per la crisi climàtica i que estan veient les seves implicacions abans. En fer a aquells agricultors més pobres dependents de llavors, fertilitzants i pesticides, que han de comprar per aconseguir collites que són poc productives i que

els hi generen enormes deutes, una de les conseqüències és l'empobriment i l'endeutament de persones que, prèviament, disposaven de recursos suficients per garantir-se l'aliment i ara, per aquest motiu, han patit desnutrició. S'ha pogut observar l'elevada taxa de suïcidis en aquests sectors en fer-los dependre de les corporacions per dur a terme la seva feina. Els desplaçats motivats per la situació ecològica augmentaran durant els anys vinents, amb l'impacte que això té per a les vides, el sentiment de desafecció i la pèrdua de diversitat de cultures.

“El aumento de las presiones humanas sobre la tierra, combinado con el cambio climático, reducirá la capacidad de recuperación de las poblaciones de tierras secas y limitará sus capacidades de adaptación. La combinación de presiones provenientes de la variabilidad climática, el cambio climático antropogénico y desertificación contribuirá a la pobreza, la inseguridad alimentaria y el aumento de la carga de enfermedad, así como potencialmente a conflictos. Aunque los fuertes impactos del cambio climático en la migración en las zonas de tierras secas están en disputa, en algunos lugares, la desertificación bajo un clima cambiante puede proporcionar un incentivo adicional para migrar. Las mujeres se verán más afectadas que los hombres por la degradación ambiental, particularmente en aquellas áreas con mayor dependencia de medios de la vida agrícolas.”(IPCC, cap. 3, 2019)

Un altre aspecte relacionat amb l'ús de tòxics, pesticides i fertilitzants ha estat l'increment de nombroses malalties i malformacions, situacions que han empitjorat la qualitat de la vida de les persones, especialment de les dones, en tant que biològicament som més susceptibles a aquestes substàncies a causa de la composició química dels tòxics utilitzats a la indústria. Això és degut al fet que aquests components són molt semblants als estrògens.

Les conseqüències d'aquesta situació ens afectaran a escala global i les solucions per tal que els danys siguin els menys possibles també requereixen una reflexió i uns canvis que s'han de dur a terme a partir d'un compromís real a escala global.

3. Ètica ecològica

Per desenvolupar aquest punt em valdré de les consideracions que podem trobar a les obres *Ètica extramuros* (2016) i *Un mundo vulnerable* (2000) de Jorge Riechmann.

La visió de l'ètica ecològica que oferiré estarà reduïda a aquest autor i em valdrà per poder establir els punts de contacte amb l'ecofeminisme i veure les possibles dissonàncies que hi podem trobar.

Davant de l'amenaça que presenta la crisi ecològica se'ns plantegen noves qüestions morals que impliquen necessàriament la qüestió política. Ens trobem en un context on la problemàtica sobre el clima ens interpel·la no només com a agents morals sinó que també ens interpel·la com a ciutadans.

La base de la vida ètica, sota aquesta concepció, és donar raó de les accions que fem i d'aquelles que podríem dur a terme. Riechmann afirma que el contingut mínim de l'acció ètica seria actuar de manera que les nostres accions poguessin ser recomanades a la resta i justificades per nosaltres. La justificació que aportem hauria de ser capaç de convèncer a qualsevol ésser raonable. Aquest autor segueix la línia de Kant i afirma que els judicis han de poder ser universalitzables, tenint en compte que quan actuem moralment estem posant entre parèntesis els nostres interessos personals per poder ser imparcials.

Els interessos dels éssers vius es basen en les seves capacitats i les seves vulnerabilitats, aquelles pròpies que es donen per la biologia de la seva pròpia espècie. En els éssers que senten, la sensació de plaer i dolor són comuns, per aquesta raó, és un interès comú evitar el dolor i afavorir que es puguin donar situacions plaents. Altres interessos depenen de l'especificitat de l'espècie. Els interessos es relacionen amb els drets en la mesura que entenem els drets com a interessos protegits jurídicament.

En allò que es refereix a quins éssers han d'estar dotats de consideració moral diu que el fet d'atorgar consideració moral no implica determinar com resoldre els conflictes ni una jerarquia de prioritats. Des de la perspectiva d'aquest autor, tots els éssers vius mereixen consideració moral, tenint en compte les peculiaritats de cadascun; capacitats, necessitats i vulnerabilitats, en tant que aquestes són compartides pels individus d'una mateixa espècie, cosa que ajuda al fet que puguem determinar el *telos* que li és propi.

Per a aquest autor, tractar moralment a un ésser viu concret consisteix en:

“Por lo menos no dañarlo, ni menoscabar sus posibilidades de vivir bien (alcanzar su bien propio, vivir de acuerdo con su *telos*), en la medida de lo posible, ayudarle a vivir bien. Los tipos de daño y ayuda posibles dependen de la naturaleza concreta del ser vivo que estemos considerando: de su característica combinación de capacidades, necesidades y vulnerabilidades.” (Riechmann, p.32, 2000)

Per a aquest autor, les condicions bàsiques de la bona vida d'un «pacient moral» poden ser especificades objectivament per un «agent moral» que sigui un observador extern.

Atorgant consideració moral als éssers vius en la seva totalitat ens trobem amb el fet que estem entrant en conflicte amb la tradició antropocèntrica predominant, en tant que aquesta és excloent. L'antropocentrisme ha regit les ètiques occidentals, que acostumen a ser els sistemes que hem adoptat. Des de la postura ètica que es defensa per tal d'evitar l'antropocentrisme, les interaccions que resulten moralment rellevants no es limiten a les que es donen entre humans sinó que també es contemplen les relacions morals entre éssers «agents» i «pacients».

El biocentrisme seria la teoria moral oposada a l'antropocentrisme, en la mesura que afirma que tot ésser viu o la natura són mereixedors de consideració moral en tant que són portadors de qualitats valuoses. Tant l'antropocentrisme com el biocentrisme estan subjectes a ser considerats en els besants de fort o dèbil depenent de la postura que es vulgui sostenir.

Davant la situació ecològica en la qual ens trobem, és necessari plantejar una reflexió ètica sobre l'ecologia. La nostra relació amb la Natura ens porta a raonar i actuar sota l'horitzó de l'Apocalipsi.

El que regeix la proposta de l'ètica ecològica és la regla d'universalització. Hem de tenir com a principi el fet de descartar aquelles accions la pràctica de les quals sigui incompatible amb la preservació d'una biosfera habitable en tant que entraria en conflicte amb els límits ecològics del món i agreujaria la situació de vulnerabilitat.

El pensament moral en sentit ecològic ha de moure's des dels principis de pensar en l'abans i el després, tenint en compte la situació prèvia i conseqüències que se'n podrien derivar. També és necessari pensar els límits que no podem transcendir a causa de la vulnerabilitat en la qual ens trobem.

La postura ètica que se sosté des d'aquesta concepció és que la política és l'ètica del que és col·lectiu. El que hi ha al rerefons d'aquesta idea és que ètica i política estan estretament interconnectades, no ho hem d'entendre com esferes diferenciades. S'atorga un paper clau tant a les conviccions com a les responsabilitats, tant en moral com en política. Defensa una ètica i moral situades, tractant als altres en un pla d'igualtat amb un mateix, recalcant la rellevància del vincle amb l'altre, convivint junts en un planeta finit i tenint un compromís a llarg termini amb la resta i amb les generacions futures. El que s'intenta és partir d'un model on sigui possible deixar enrere la dominació, respectant el criteri de simetria en les relacions.

L'ètica ecològica situa als «agents morals» en connexió amb tot el que trobem més enllà de la *polis*, se situa en el marc de la vida extramurs. S'ha d'entendre, des d'aquesta perspectiva, que els «agents morals» són cossos vius entre altres cossos vius i la resta dels éssers naturals que mantenen relacions ecològiques entre si. Ens hem d'entendre com a éssers interdependents i ecodependents.

L'acció sociopolítica ha d'estar situada en el centre. Els moviments emancipatoris han d'estar presents, si no és així no podem confiar en el fet que el desastre al qual ens veiem abocats sigui evitable. Des de la perspectiva de l'ètica ecològica, hem d'obrir el camí a una economia i societat ecològica, socialment humanes i justes com a trets essencials. Les activitats que podríem considerar sostenibles serien aquelles que poden ser universalitzables durant un llarg període de temps, tenint en compte els límits físics de la biosfera, el que queda patent és que el model dels països del Nord global no ho és.

La proposta des de l'ètica ecològica és actuar de manera que no posem en perill les condicions de la supervivència indefinida de la humanitat a la Terra, vinculat amb la justícia i el compromís intergeneracional entre present i futur, evitant la depredació actual i no reduint les opcions de les generacions del futur.

Les qüestions d'ètica aplicada estan relacionades amb el model capitalista de desenvolupament i les implicacions de les nostres decisions personals pel que fa a la nostra vida quotidiana, com pot ser l'alimentació o el transport, que són insostenibles.

4. Ecofeminisme

Per desenvolupar aquest capítol del treball em centraré en les exposicions que fa Alicia Puleo als llibres *Ecofeminismo para otro mundo posible* (2011) i a *Claves ecofeministas para rebeldes que aman a la Tierra y a los animales* (2019).

L'ecofeminisme neix durant els anys setanta del segle XX de la vinculació entre ecologia i gènere en moment on les preocupacions pel medi ambient es fan més notòries; degut especialment a la publicació de *The population Bomb* (1968) i de *Limits to Growth* (1972), en ambdues publicacions s'advertia de la impossibilitat del planeta per poder sostenir el creixement de la població i de l'economia i on s'anunciaven les conseqüències que això implicaria per a la vida com, per exemple, l'augment de la inanició o la destrucció mediambiental. En aquestes publicacions s'advertia també de la necessitat de la implantació de polítiques de control de natalitat per tal que la situació es pogués pal·liar i, en conseqüència, evitar la catàstrofe ecològica, moment on els recursos naturals s'esgotessin i l'ecosistema no pogués suportar la contaminació produïda per les activitats humanes. Aquest context va permetre que nombroses pensadores i activistes feministes es plantejessin si el feminisme tenia res a dir sobre aquests problemes.

El terme ecofeminisme va ser encunyat per Françoise d'Eaubonne (París 1920-2005) l'any 1974. Aquesta pensadora llibertària va veure com les seves tesis van ser ridiculitzades en el moment de la publicació del seu llibre perquè es considerava que estava unint dos termes que no teníem res a veure. El lligam que va establir està fundat en la hipòtesi que, en el passat de la humanitat, s'havia convertit a la dona en un terreny per a la conquesta, la possessió i la fecundació. Aquest moment coincidia amb l'inici de la ramaderia, la desaparició de l'estructura de clans (on les dones estaven al centre de l'organització social equitativa entre sexes) i el sorgiment de societats patriarcals on les dones van quedar marginades de les instàncies de decisió. Això hauria degenerat en la superpoblació, la contaminació i l'esgotament de recursos. Per a aquesta pensadora, la mentalitat falocràtica estaria a la base del cicle de consum i producció que provoquen la destrucció ambiental i l'alienació dels individus. El control i la dominació del cos de les dones per part dels homes seria decisiu en tant que les dones s'haurien vist rellevades a un segon pla en la decisió de què fer amb els

seus cossos. Si les dones haguessin pogut decidir, haurien estat en disposició de decidir posposar la maternitat per poder dedicar temps a altres coses o tenir menys fills o fins i tot no tenir-ne. La seva proposta és que el fet d'aconseguir el control dels propis cossos per part de les dones obriria la porta a un camí no consumista, ecologista i feminista. Amb el control dels cossos hi hauria autonomia i el control del seu propi destí. Amb aquest plantejament, el problema demogràfic i el problema ambiental anirien de la mà, la conclusió que va poder extreure era «feminisme o mort».

El paper del desenvolupament tecnològic modern va ser posat en qüestió per aquesta autora però el va veure positivament en la mesura que permetia limitar la fecunditat de les dones, això era vist com a element alliberador i com un aspecte positiu per a la preservació del planeta en la mesura que sostenia que, del fet que les dones tinguin el control de la capacitat de procreació, depèn la subsistència del planeta. Això connecta amb un moment, durant els anys noranta, on l'alta natalitat no és tan necessària al Primer món en la mesura que la necessitat de mà d'obra havia minvat per la tecnificació de la societat. En aquest moment es pot observar que les dones van aconseguir, en certa manera, reapropiar-se dels seus cossos. Al Tercer món la situació de les dones es veu reforçada per la misèria; el moviment que es va donar al Primer món no es pot observar en aquestes zones del planeta perquè les condicions de vida no ho van fer possible. Per a aquesta autora l'elevació del nivell de vida és necessari perquè es donin les condicions per tal que les dones es puguin alliberar.

M'agradaria destacar el que diu respecte a la incapacitat del capitalisme de finals del segle passat per reaccionar als informes que ja preveïen la catàstrofe ecològica sostenint que es deu al desig patriarcal de mantenir una organització piramidal, on el benefici econòmic es mostra com la darrera mascara del poder i el capitalisme com l'últim estadi del patriarcat. És important destacar el paper tan rellevant que té en aquesta qüestió el fenomen negacionista. Des del seu punt de vista, l'única sortida que ens queda davant d'això és l'ecofeminisme en tant que és allò que ens permetrà acabar amb les estructures de dominació, competitivitat, agressió i falta de límits, construint una societat igualitària entre els individus i amb el medi ambient.

Les idees d'Eaubonne van tenir, en aquell moment, impacte a Amèrica del Nord i a Austràlia; lloc on se li va agafar el relleu i on va haver-hi nombroses pensadores que van adherir-se a pensar sobre aquests temes.

Una idea clau en la relació entre ecologia i feminisme és que el tipus de lògica de dominació i subordinació que es fa servir per justificar els fenòmens que es donen per part d'uns grups humans sobre altres, com poden ser el gènere, la raça o l'ètnia, també s'utilitzen per justificar la dominació sobre la natura i la seva destrucció.

Segons apunta Puleo (p.30, 2011) un punt de referència clau per a l'ecofeminisme, en la mesura que obre la porta a la possibilitat de pensar un nou corrent feminista és, tot i

no pertànyer a aquest corrent, el de Simone de Beauvoir en la mesura que va ser la primera a explorar detalladament l'assignació del sexe femení al món natural i els conceptes de progrés i civilització. A partir de les seves reflexions, l'antropòloga Sherry Ortner va plantejar-se que l'origen de l'ordre patriarcal podria estar lligat amb la concepció universal de la dona com a mediatra entre els homes i la Natura. La posició subordinada de les dones en el sistema sexe-gènere estaria relacionada amb la proximitat de les funcions i tasques com les de mediació entre natura i cultura. L'embaràs, el part i la criança i una major tendència a l'expressió de sentiments de les dones van ser trets que van justificar la identificació de les dones amb la natura que ja era concebut com quelcom devaluat a totes les cultures. Les perspectives universalistes d'aquest article es van veure retallades a causa del fet que s'ha pogut observar la variació històrica del concepte de Naturalesa i l'existència d'algunes cultures on els homes eren identificats amb la natura, que s'entenia com quelcom superior, per temes com la caça per exemple, i les dones amb la cultura, atès que eren les qui s'encarregaven de dur a terme les tasques de domesticació d'animals i plantes en la divisió sexual del treball. Aquesta explicació, tot i això, sí que era vàlida per poder adaptar-se a la tradició occidental i gran part de l'oriental i servia per poder explicar el procés per mitjà del qual les dones han estat naturalitzades i la Natura feminitzada.

L'ecofeminisme és un corrent de pensament on podem veure teoria i pràctica fortament lligades a experiències vitals, en aquest sentit, és extremadament plural, podem veure postures molt diverses. Depenent de l'enfocament que es pren es pot donar llum a aspectes diferents pels temes tractats o per les solucions oferides, això permeten que es pugui produir una revisió constant en aquest àmbit. Val a dir que, tot i això, hi ha trets comuns que podem observar generalment, en major o menor mesura, com per exemple el fet de tenir una forta relació amb l'ètica de la cura, donant especial importància a valors com l'empatia, que podria ajudar per millorar la convivència a l'espai públic, fins i tot arribant a connectar-se amb el pacifisme. Allò que em sembla important remarcar és la reivindicació de la responsabilitat envers allò que ens envolta.

A les diferents formes d'ecofeminisme hi podem veure com s'aborden problemes actuals derivats del desenvolupament industrial i s'analitza la vinculació del patriarcat amb el domini de la natura, també es revaloren les actituds de l'ètica de la cura, que tradicionalment han estat menyspreades i vinculades a les dones. Altres temes que es tracten són aquells relacionats amb la salut de les dones i els problemes que, en aquest sentit, es deriven de la contaminació. També es posa èmfasi a les condicions de vida de les dones derivades de la situació, com pot ser l'augment de la misèria o l'increment de les tasques que han de dur a terme per culpa de la crisi mediambiental. Tot això té com a objectiu fer una crítica al model neoliberal tecnocapitalista, deixant patent la necessitat de dur a terme un canvi que permeti una relació amb el planeta que no estigui basada en el guany econòmic i que conservi els recursos naturals,

respecti als éssers vius i atengui al bé comú fent una pràctica concreta que permeti posar-li solució.

Dins de l'ecofeminisme hi ha diversos corrents principals. Un exemple d'això és el cas de l'ecofeminisme essencialista, que es distingeix per considerar que les dones, en tant que són qui duen a terme el procés de l'embaràs, el part i la criança, es troben en una posició més propera a la Natura i, per aquest motiu, tindran una major tendència a preservar-la. No es tracta d'un feminisme que advoqui per la igualtat sinó tot el contrari, el que se sosté des d'aquest enfocament és que les dones són diferents dels homes. Es busca la revalorització de l'experiència de la maternitat, la identificació entre dones i natura és vista com quelcom positiu i es reivindica i s'accepta que els homes siguin els qui estan identificats amb la Cultura, que veuen pejorativament com a degradació i decadència de l'espècie humana. Aquestes autores atorguen a la Natura valors distintius d'excel·lència i superioritat, també es defensa la idea de l'existència de valors femenins i masculins. El que es pot observar és que es reprèn el discurs patriarcal tradicional i la jerarquia. En aquest sentit també es pot observar una sacralització de la vida, fet que pot resultar problemàtic en la mesura que allunya al feminisme de la seva reivindicació de llibertat i decisió sobre el seu propi cos.

M'agradaria destacar l'ecofeminisme radical diferencialista i espiritualista, corrent que va predominar en un primer moment als Estats Units. Per altra banda, a Austràlia i Europa, en un primer moment, es partia de l'anàlisi ecosocialista al qual s'atorga gran importància a les condicions de dominació i alliberament i a la conceptualització de la producció i la reproducció i a les condicions de vida material de les dones no per la seva essència biològica. Es critica el model masculí de dominació que degrada el treball domèstic considerant-lo una tasca femenina i inferior en la mesura que menysprea allò que li serveix de base, són aquelles tasques que contribueixen a la qualitat de vida. Des d'aquesta perspectiva es critica una economia basada en el guany econòmic i el creixement indefinit per tal de produir satisfacció a la població que, cada cop, es troba més estressada i alienada, sense tenir en compte el cicle vital humà i els límits ecològics que es presenten. El que es proposa és que la manera per poder posar solució a aquesta situació és la incorporació del coneixement i l'experiència de les dones.

Amb el pensament postmodern també van sorgir noves formes d'ecofeminisme a partir de les quals es fa una crítica a la Modernitat racionalista en clau deconstructiva, un paper molt important és el que juga el multiculturalisme. Es distingeix dels altres en la crítica de les injustícies socials i la destrucció ambiental, les seves propostes giren al voltant de construir nous horitzons a partir de la crítica d'inspiració socialista en relació amb la globalització neoliberal evitant l'essencialisme ginecocèntric, es busca revalorar allò que ha estat devaluat. El que se sosté és que els elements de gènere que són presents a l'ecologia no són eterns ni són conseqüència d'una essència ontològica sinó

que allò que els constitueix està relacionat amb el seu caràcter històric. El seu objectiu és mantenir aliances polítiques de resistència amb les comunitats indígenes per tal de tenir una visió més completa de la situació on no hi hagi predominança de jerarquies per tal de resistir l'amenaça que suposen les multinacionals amb relació a la destrucció de biodiversitat i a la contaminació.

Crec que és important remarcar que dins de les pràctiques de l'ecofeminisme ens podem trobar que certs col·lectius no s'apliquen el qualificatiu d'ecofeministes. S'ha de tenir en compte que les pràctiques de resistència que es donen per part de les dones en projectes de lluita local per tal de fer front al creixement i la intensificació del ritme globalitzador internacional que tendeix a la deslocalització de les multinacionals a espais on les condicions els hi són més positives, tant en allò que té a veure amb els recursos com pel que fa a les legislacions o a la resta de condicions amb les quals es poden trobar, poder sentir-se identificades amb el que s'anomena «ecologisme dels pobres».

5. Propostes filosòfiques per pensar la crisi ecològica

Després d'haver emmarcat tant el problema de la catàstrofe ecològica al qual hem de fer front com les diverses perspectives d'estudi a partir de les quals treballar, en aquest punt analitzaré diverses de les propostes que fan els tres autors de referència per aconseguir donar llum a allò que es pot fer per pal·liar la situació davant la qual ens trobem i que les conseqüències tinguin un impacte menor que el que tindran si continuem movent-nos en un paradigma de consum i explotació de recursos que perjudica greument al planeta.

5.1. Alicia Puleo

D'entre les propostes que fa aquesta autora començaré destacant les que podem trobar a *Ecología y género en diálogo interdisciplinar* (2015). El que hi podem observar és la pretensió de contribuir als anomenats «Pactes d'ajuda mútua» entre moviments contemporanis a partir de l'exposició de cinc claus que l'autora considera importants per tal que les relacions entre l'ecologisme, l'ecosocialisme i el decreixement esdevinguin positives i evitar, d'aquesta manera, el que li ha ocorregut al feminisme històricament en relació amb altres moviments, on el que s'ha trobat és que les esperances que tenien en el fet que les aliances poguessin ser positives s'han vist defraudades i els suports no han estat recíprocs. Aquestes situacions han perjudicat al feminisme i l'han deixat en un segon pla sotmetent-lo a altres causes que defenien la llibertat i la igualtat però que relegaven la igualtat de les dones. L'objectiu d'això és poder aportar alternatives viables i solidàries amb vistes a un període de temps relativament curt. Els «Pactes d'ajuda mútua» tenen un paper molt important a la proposta d'aquesta autora, considera que aquestes relacions entre moviments pot ser

clau a l'hora de poder afrontar problemes com els que hem d'encarar respecte a la crisi climàtica.

Puleo mostra que el feminisme, històricament, ha donat suport a un seguit de moviments que acabaven subordinant el feminisme a altres lluites que, finalment, deixaven al marge la qüestió feminista. Això ho relaciona amb el tema de la invisibilització de les dones als moviments, com podria ser el cas de l'ecologisme, en la mesura que les seves bases estan altament feminitzades però es tendeixen a repetir els mateixos errors que es van donar en altres moviments progressistes anteriors respecte a les dones. Sosté que l'exclusió femenina dels àmbits de poder o visibilitat en aquests moviments és palpable.

El que es busca amb la proposta d'aquestes claus és una redefinició de la realitat, quelcom que també busquen moviments com l'ecologisme o l'animalisme. El que tenen en comú és la voluntat de transformació del criteri amb el qual mesurem tant la qualitat de vida tant dels éssers humans com de la resta de la naturalesa no humana. Aquests moviments tenen en comú també el fet que comparteixen metes i principis.

Un dels problemes que detecta és la *invisibilització de les dones* degut a la manca de reciprocitat i reconeixement que es dona entre ambdós sexes a la societat patriarcal, manifestat de múltiples maneres i en in comptables àmbits.

El següent problema que ens mostra és el de l'*emancipació en diferit*. En la mesura que en les relacions que s'han donat entre moviments s'ha incitat al fet que els interessos del col·lectiu de gènere i les seves demandes podien esperar i que l'important era unir forces per a l'objectiu general que, presumiblement, solucionaria els seus problemes i satisfaria les demandes. Aquestes, però, són generalment ignorades quan s'arriba al poder. El que proposa és:

“Recordar este triste fenómeno no implica aconsejar que las mujeres se abstengan de participar en otra lucha social que no sea el feminismo pero sí que lo hagan desde la autoconciencia de pertenecer a un colectivo de sexo que ha padecido y padece un tipo especial de opresión. La emancipación en diferido no es más que una promesa vana si no se acompaña de una praxis igualitaria en el seno del grupo desde el presente. Este gran escollo de la emancipación en diferido está estrechamente ligado a la invisibilización de las mujeres, a su percepción como «idénticas» y a su no reconocimiento pleno como sujetos en igualdad. El ecofeminismo ha de cumplir, al respecto, la función de una necesaria negociación preventiva con el ecologismo.” (Puleo, p.397, 2015)

El tercer problema que detecta és el de la *il·lustració oblidada*. Alguns aspectes de la modernitat ens haurien portat a la situació actual respecte a la crisi climàtica però no s'han de deixar de banda les possibilitats d'emancipació que va suposar la Il·lustració. El que sosté és que hem de construir una nova cultura ecològica sense desfer allò que ha fet possible que arribem al punt en el qual ens trobem ara; lligar això amb la reivindicació dels drets sexuals i reproductius enfront l'exaltació de la vida i aconseguir

la determinació sobre el seu propi cos, fent que les dones no es vegin relegades al seu rol de mare. No apel·la a acceptar acríticament el llegat sinó a ser-ne conscients i treballar a partir d'aquest punt.

El tema del *multiculturalisme* també es detecta com un punt conflictiu en tant que, partint de la base que totes les cultures han estat, i estan sent, injustes amb les dones i amb l'entorn, pot tendir-se a beatificar certes postures d'altres cultures que, si es donessin a la nostra, serien objecte d'indignació per part d'aquells que diuen respectar-les quan es donen en altres cultures. El que sosté és el pensament emancipatori no pot acceptar les mistificacions opressores ni pròpies ni alienes. Pensa que cap cultura seria exemple de res però que totes elles poden millorar a partir de l'aprenentatge intercultural; el que diu amb relació amb això és:

“Frente a un multiculturalismo extremo que beatifica cualquier práctica con tal de que esté fundada en la tradición, el aprendizaje intercultural nos permite comparar, criticar y criticarnos. Hemos de aprender de culturas sostenibles como oportuno correctivo a nuestra civilización suicida pero hacerlo sin caer en una admiración beata.” (Puleo, p.400, 2015)

El que reivindica és que siguem capaços de reconèixer, a través de l'autocrítica, les potencialitats d'allò que ens és propi per tal de poder oferir-ho als altres i nodrir-nos d'allò que els altres ens poden oferir per poder construir una cultura ecològica de la igualtat. L'objectiu és evitar el menyspreu paternalista que es podria donar des del paradigma occidental del coneixement, que creu que posseeix el saber absolut, remarcant la importància del fet que això s'esdevingui sense que es produeixin fenòmens d'apropiació que no permetin el reconeixement. En aquest punt m'agradaria destacar la importància de l'empoderament de les dones per al moviment.

El darrer dels problemes que detecta en relació amb els pactes d'ajuda mútua és el del *vell home nou*. Sota la proposta d'un home nou, èticament millorat, que es dona a la recerca d'un canvi social, es tendeixen a repetir patrons i continuar cometent els mateixos errors que s'han comès tradicionalment. El qüestionament que es dona en relació amb això ve de la necessitat de la transformació ètic-política i la de visibilitzar i criticar l'antropocentrisme com a forma de domini. El que sosté és que el veritable home nou seria aquell qui no incorre en els errors del passat i, per tant, no invisibilitza a les dones amb els seus actes però, mentrestant, les alaba amb les seves paraules. Seria aquell que no calla quan vulneren els drets de les dones i se'ls impedeix desenvolupar les seves capacitats. Es requereix que no s'essencialitzi a les dones i se'ls atorgui el paper de salvadores de l'ecosistema sinó que, a la pràctica, hi hagi igualtat i es pugui reconèixer el valor de l'empatia i la cura, desenvolupant-les des de la infància de manera uniforme per tal d'aplicar-les més enllà de la nostra espècie, pretenent que englobi el conjunt de la Terra. El que busca és una reconceptualització de l'ésser humà que sigui capaç d'integrar raó i emocions en un sentit moral ampli que apel·li a la

responsabilitat. Aquesta idea la podem veure al llarg de tot el llibre amb la reformulació del mite d'Ariadna i el Minotaure que es revela com la possibilitat de transformar les identitats sexe-gènere en sentit emancipatori.

En conclusió, el que proposa és que els nous moviments socials siguin capaços d'ajudar-se i reforçar-se mútuament sense deixar de banda la crítica i tenint en compte que hi ha certs problemes a superar. També pensa que és important reconèixer a les dones com a subjectes d'una història d'autoconsciència emancipadora, es revela necessari desactivar els estereotips de gènere en tant que discriminatoris per tal de no ajornar la lluita de les dones i fer front a l'androcentrisme en virtut del reconeixement.

Una altra de les propostes que podem veure per part d'aquesta autora és la de la revalorització de l'ètica de la cura per poder obrir camí a la responsabilitat ecològica dels individus i la superació de l'especisme, en tant que s'entén com la visió patriarcal de dominació respecte a la resta d'animals no humans. Reivindica també actituds davant de tasques quotidianes que requereixen aquesta responsabilitat envers els altres, com pot ser quelcom tan bàsic com les pràctiques que s'estipulen amb les vuit erres (Latouche, 2009), i de les seves implicacions a l'hora de tancar cicles de matèria que són importants per a la vida i per reduir la nostra petjada ecològica.

La proposta de Puleo s'emmarca dins de l'ecofeminisme crític en la mesura que busca evitar els perills que suposa per a les dones la renúncia al llegat de la Modernitat i la necessitat de conservar el llegat emancipatori del pensament il·lustrat, el que tracta és de «curar les llums». Per a aquesta autora, com podem extreure de *Ecofeminismo para otro mundo posible* (2011), les transformacions necessàries per aconseguir un altre món possible només poden donar-se atenent als processos polítics i socials vinculats a l'agroecologia, els moviments indigenistes i la sobirania alimentària que es reclama sobre l'avenç del sistema neoliberal que suposa la destrucció de la naturalesa i promou una creixent desigualtat econòmica (Puleo, p.30, 2011).

Un tret essencial per a la seva proposta és el fet de mantenir una visió crítica i una actitud de dubte davant d'allò que se'ns presenta en virtut de poder oferir solucions que permetin una transformació del model per poder pal·liar les conseqüències que aquest ha produït. Parla de la necessitat de la crítica i la recerca de la igualtat aportant propostes que resultin constructives mostrant la importància de la reflexió i la praxi. Pel que fa a la ciència i la tècnica, sosté que hem de veure-hi els beneficis que ens pot aportar però que hem de tenir present que no podem acceptar tot allò que ens ve per part d'aquestes disciplines sense una reflexió prèvia del que pot suposar la implementació de certes coses en virtut d'evitar que hi hagi danys col·laterals.

Apel·la al paper protagonista de les dones en tant que, tot i ser víctimes de la crisi ambiental, som en el canvi cap a una nova cultura ecològica que no sigui androcèntrica.

Puleo proposa que, davant de les condicions de fragilitat en les que es troba l'ecosistema, ens hem de plantejar una reelaboració del concepte de ciutadania per tal d'integrar el repte ecològic. Aquest nou concepte de ciutadania es desvela com un repte per a concepte tradicional de ciutadania en tant que emfatitza les obligacions i atorga deures no contractuals. Per altra banda, no només es desenvolupa a l'àmbit privat sinó que també ho fa a l'àmbit públic, no és territorial i s'entén en termes de virtut mentre que s'orienta cap al futur.

Altres propostes molt enriquidores que podem veure tant a *Ecofeminismo para otro mundo posible* (2011) com a *Claves ecofeministas para rebeldes que aman a la Tierra y a los animales* (2019) són, per una banda, la proposta filosòfica de «el Jardín-huerto ecofeminista», que pren com a punt de partida el jardí d'Epicur de Samos. Aquesta proposta filosòfica l'emmarca amb l'apertura a la possibilitat de tenir un espai que pugui ser un punt de trobada per conversar i pensar en llibertat alhora que sigui un lloc on es pugui gaudir de la terra. A la cita següent podem veure la seva concepció de la proposta:

“El Jardín-huerto ecofeminista que cultivo no predica el retiro del mundo, sino un compromiso histórico contra las formas patriarcales de insaciable voluntad de dominación que conducen a la crisis ecológica. Verde y rebelde, libre y lleno de vida, sus caminos soleados y sus senderos umbríos invitan a imaginar y proyectar un futuro de igualdad entre sexos y paz con la Naturaleza, un mundo sin explotación humana o animal y en el que la diversidad no sea motivo de opresión. Este jardín quiere estar libre de *androcentrismo*, esa creencia que solo lo humano tiene valor, esa ideología tan arraigada que desprecia a los animales y al resto de la Naturaleza.” (Puleo, p.9, 2019)

El que vol és obrir camí per a la reflexió i l'acció, que estigui lligada a la nostra contemporaneïtat i respongui als problemes que se'ns presenten amb voluntat ètica i política. Sosté que la possibilitat que ens obre la filosofia com a pensament crític ens permet transcendir la nostra realitat històrica i qüestionar-la per plantejar-nos un futur millor que no impliqui les condicions que aquest, presumiblement, tindrà; on es patirà sofriment, desolació, malaltia i mort.

En aquest sentit reivindica que això només pot ser fruit de la cura i no pas de la dominació; de la cura d'un mateix i la dels altres, preocupant-nos i mostrant atenció i protecció. Crec que és interessant remarcar que aquest paper no s'atorga únicament a les dones, encara que tradicionalment hagi estat així, sinó que es tracta de quelcom que és, com mostraré en el següent paràgraf, universalitzable.

Em sembla fonamental remarcar la importància que aquesta autora atorga a l'educació ambiental com a element clau per poder obrir la porta a un altre futur possible. L'educació també passaria per l'educació en valors per tal que els homes puguin deixar de banda el model de masculinitat que se'ls transmet i puguin desenvolupar actituds

d'empatia i compassió. El paper de l'educació és fonamental per a la transformació dels models vigents de cara a poder aportar una mirada responsable. El que reivindica és que l'educació ambiental no s'ha de limitar a l'exposició de dades, que resulta buida, sinó que s'ha de valorar èticament per revalorar certes conductes que han estat menyspreades per mitjà de la introducció d'informació sobre el deteriorament mediambiental, la situació de pobresa i sobre les pioneres en la lluita en favor de la natura. El professorat que imparteixi aquestes matèries ha de sentir amor per la natura i ha de comprendre la urgència del fet d'educar ecològicament. S'ha d'incloure consciència ètica respecte als animals. També és necessari incloure l'al·lusió a la manca de drets sexuals i reproductius de les dones en nombrosos països i el problema que això suposa en relació amb la demografia i la manca de recursos disponibles al planeta. Un altre factor important és el de fer servir l'anàlisi dels estereotips de gènere per criticar el model consumista i les activitats que no resulten sostenibles o que no són ètiques. Finalment, es considera important explicar principis i formes alternatives de producció i consum, cultiu i alimentació i de qualitat de vida i justícia.

5.2. Vandana Shiva

La postura de Vandana Shiva permet veure l'aproximació de l'ecofeminisme des d'un marc com és el que aporta la situació d'un país com l'Índia, un país que pertany al que entenem com el Sud global, l'economia del qual és, en part, rural i agrícola; parlem d'un país amb grans contrastos i desigualtats on també podem trobar molta indústria i tecnologia. Crec que la perspectiva d'aquesta autora ens ajuda a veure les condicions de l'exportació del model neoliberal insostenible a altres països i les conseqüències que això comporta a escala global.

Un tret que em sembla important destacar és que Shiva centra la seva reflexió en la crítica al model vigent actualment i en el paper de les corporacions, vinculant-ho amb les condicions de vida que se'n deriven per a aquells més pobres a l'Índia. Una consideració rellevant és que posa el focus en el fet que aquells qui menys culpa tenen de la crisi mediambiental, en tant que la seva petjada ecològica és inferior, són els més desfavorits pel que fa a afrontar les conseqüències i aquells que abans estan vivint a les seves pròpies carns el que implica la gravetat del problema. No és que aquestes conseqüències hagin de donar-se en un futur, és que ja s'estan donant. La salut de la terra i els seus cicles, de la mateixa manera que el benestar dels éssers vius, també esdevenen punts clau per a la seva reflexió.

Per a la realització d'aquest capítol em centraré en tres obres *¿Quién alimenta realmente al mundo?* (2016), *Terra. Superar l'era del petroli, una nova justícia ambiental* (2010) i *Las nuevas guerras de la globalización. Semillas, agua y formas de vida* (2014).

Les propostes de Shiva parteixen de la reflexió d'aquests esdeveniments en relació estreta amb la Natura, estan orientades a fer front de manera activa a les corporacions, proposant alternatives sostenibles i atorgant una posició clau a les persones que es dediquen a l'agricultura i a aquelles que estan més a prop de la Natura, reivindicant especialment el paper de les dones.

Començaré exposant les propostes que podem trobar a *Las nuevas guerras de la globalización. Semillas, agua y formas de vida* (2014) i a *¿Quién alimenta realmente al mundo?* (2016) perquè considero que són dos llibres on l'autora exposa de manera molt clara les circumstàncies a les quals ens hem d'enfrontar; posa especial atenció a la situació de globalització de la que es deriva la crisi climàtica actual. Exposar les estratègies que es duen a terme per part de les corporacions i el que això provoca a l'ecosistema i, en conseqüència, als humans. En aquest dos llibres podem trobar que el discurs està centrat a la crítica al sistema agroalimentari vigent i al fracàs que ha suposat l'agricultura industrial, la seva proposta gira entorn de l'agroecologia com a manera més justa i sostenible.

Em sembla important destacar que Shiva apunta com un element essencial per al control dels recursos vitals que es duu a terme per part de les empreses: les guerres, la militarització, els tractats de lliure comerç i les tecnologies de control. Els recursos estan sota l'amenaça de ser apropiats, privatitzats i comercialitzats per part de les corporacions. Apel·la al fet que una economia que es basa a la cobdícia i a obtenir cada cop més beneficis és, inevitablement, una economia de mort. Aquesta crea polítiques i cultures de mort, a partir de la mort es crea por, por a perdre allò que permet viure en condicions a aquells més pobres. Això fa que els individus siguin fàcilment manipulables en tant que genera condicions injustes que provoquen més situacions de misèria.

El problema que detecta és que en la mesura que l'economia de l'Índia està basada en el medi natural, la privatització de les llavors, els aliments i l'aigua per part de les empreses, és un atac als pobres i al seu dret a accedir a una estabilitat i en definitiva a la vida en la mesura que se'ls està privant dels mitjans de vida i els recursos necessaris. El que proposa l'autora és la defensa de les llibertats fonamentals dels pobles i el reconeixement del dret als recursos vitals com a dret natural.

Un altre aspecte que cal destacar és la problemàtica originada pel sistema de patents que regeix el sistema de corporacions. El que ha provocat és que el preu de les llavors estigui molt lluny del que els agricultors es poden permetre, fet que els ha portat a endeutar-se i a arribar a situacions límit on la gent es veu obligada a dur a terme la venda de parts dels seus cossos i, fins i tot, al suïcidi per no poder fer front a les situacions que havien de viure per tal de pagar els deutes que han creat amb les multinacionals. Els porten a vendre les terres, fet que provoca que es faciliti la

possibilitat de convertir les terres on hi ha biodiversitat en monocultius, extremadament insostenibles i nocius per al sòl.

Un altre fet que ha provocat aquesta situació és el de la privatització de recursos com l'aigua. Aquest fet, lligat a la implementació de dics per a la contenció de les aigües, ha provocat la seva escassetat, fent que sigui més complicat accedir a aquest recurs, provocant l'increment de preus per als agricultors en virtut de l'abaratiment de costos per a les empreses i en perjudici del planeta. El que sosté és que la inanició és un resultat inevitable de la globalització, en la mesura que amb l'endeutament, la dificultat d'accés als recursos i el mal estat del planeta, provocat en gran manera pel canvi de productes en el cultiu que passa de ser gra (que es pot emmagatzemar) a ser productes que pereixen aviat i s'han de vendre, provoquen que aquells que es dediquen a alimentar al món no puguin fer-ho amb ells mateixos.

El que proposa enfront de la corrupció del sistema agroalimentari, que provoca misèria i mort, a més de conseqüències com les sequeres, la pèrdua de la salut del sòl o la pèrdua de la biodiversitat, és “crear movimientos para la agricultura sostenible y métodos no violentos para el control de plagas –una agricultura que proteja a la tierra y a los agricultores, a los humanos y a todas las especies” (Shiva, p. 23, 2014)

La proposta de l'autora en relació amb el preu injust dels aliments, provocat per les corporacions i la dependència que generen als agricultors a les seves llavors i als seus pesticides, és un canvi d'una economia negativa, on els costos de producció són més elevats que el preu dels articles, és abaratir els costos de producció fent que es reflecteixi el preu real de la producció en el preu de l'article al mercat global. La localització dels sistemes alimentaris també és proposat com un element clau per pal·liar la crisi que provoca el mercat global. En contra dels fertilitzants que les empreses fan necessaris per ser combinats amb les llavors modificades, proposa la reincorporació d'elements tradicionals, on les restes de l'agricultura són reciclats per renovar la fertilitat del sòl.

La implantació d'aquestes propostes reforçaria la seguretat dels agricultors enfront de la situació de precarietat que es revela en el mercat global. Les corporacions serien prescindibles sota aquest paradigma per a la producció dels aliments i els cultius. El mercat directe i els acords de comerç just serien les bases de les relacions; els agricultors podrien tenir preus justos per la seva feina i el preu dels aliments seria just per als consumidors, aquest model és més sostenible amb el planeta.

La proposta de Shiva és la proposta d'una agricultura millor, que consumeix menys energia i recursos i redueix els costos d'inversió alhora que produeixen un rendiment major. Es necessita l'ajuda orientada a la construcció de seguretat alimentària a través de l'agricultura sostenible.

Un element clau, en aquest sentit, és el fet que Vandana Shiva defensa que les que alimenten el món són les dones i no pas els monocultius tòxics que imposa el model global. Afirmar que les dones són els principals agents en la producció i el subministrament d'aliments per al planeta. La majoria dels agricultors, a escala global, són dones. Darrere d'això hi ha també un sistema de transmissió de coneixement tradicional per garantir els coneixements necessaris a les nenes que seran futures agricultores. Com podem veure en paraules de Shiva:

“La contribución de las mujeres a la Seguridad alimentaria es de lo más significativa, pues producen más de la mitad del alimento del mundo y cubren más del 80% de las necesidades de comida en hogares y en regiones donde el alimento no es seguro.”
(Shiva, p. 167, 2016)

Em sembla important remarcar, en relació amb el punt anterior, que les dones es veuen obligades, sota aquest paradigma, a invertir més hores per poder dur a terme les seves tasques, els recursos que necessiten estan més allunyat del seu accés, fet que obliga a fer desplaçaments per obtenir recursos, quelcom que abans no era necessari. Sota el sistema industrialitzat es requereix una major quantitat de temps i d'energia per poder dedicar a cultivar, això obliga a les dones a tenir jornades infinites, en la mesura que, al marge de les tasques que duen a terme, solen ser les que es dediquen a les tasques de cura.

El model que tenim actualment promou la uniformitat, fet que provoca que, des del punt de vista ecològic, patim l'esgotament dels recursos i la contaminació del sòl, l'aigua i l'atmosfera; des del punt de vista polític, provoca que es creïn estructures autoritàries que equipara a la raó patriarcal. L'eliminació de la diferència passa per la violència en tots els àmbits.

El problema de les patents és que per poder patentar una llavor, que *a priori* no té un cost (en tant que s'intercanvia, es multiplica i nodreix el sòl) se li han de produir certs canvis. Aquestes modificacions fan que les llavors quedin obsoletes amb el pas de les collites, ocasionant la necessitat de llavors noves periòdicament, amb la dependència que això suposa. Aquestes llavors modificades provoquen l'empobriment de la terra de cultiu, acaben amb la resta de varietats i, a més, això provoca situacions de conflicte en tant que les conseqüències de la contaminació genètica porta al fet que les corporacions puguin reclamar la propietat de cultius al·legant crims contra la propietat intel·lectual en un sistema on la cooperació i l'intercanvi s'han convertit en «pirateria». A causa d'aquests fets es nega la possibilitat que les cultures indígenes tinguin dret als seus recursos i coneixements en la mesura que els converteixen en drets per aquells que els exploten.

El que els hi serveix per justificar el sistema de patents és el fet que sostenen que les llavors modificades són llavors millorades però em sembla important esmentar que per tal que es pugui patentar quelcom, s'han de satisfer tres criteris: el de novetat, el

de no obvietat i el d'utilitat. Les patents vinculades al sistema agroalimentari no les compleixen en la mesura que depenen d'un coneixement existent prèviament. La major part de les patents es basen en l'expropiació del coneixement indígena, a més, el criteri de la no obvietat implica que algú que pugui estar familiaritzat amb el procés no podria arribar al mateix punt i això no succeeix. El que és important remarcar és que els Estats Units tenen una política d'admissió de patents que permet que sí que es puguin fer.

L'autora considera que el canvi que s'ha de dur a terme per poder aconseguir economies vives és valorar la riquesa vertadera, la que es troba al sòl, a l'aigua i a la biodiversitat, al treball productiu i creatiu i a les relacions humanes. S'han de reclamar els drets de les persones i els col·lectius per sobre dels de les corporacions. Sosté que els béns s'han de recuperar per una combinació d'accions a tres nivells.

“A nivel local, la recuperación de los bienes necesita el refuerzo y la aceptación de los derechos de la comunidad local, la soberanía de los pueblos y los derechos naturales a los recursos vitales como el agua y la biodiversidad.

A nivel nacional, la recuperación de los bienes requiera un reconocimiento de los derechos de la comunidad local y una reinversión de la soberanía, un cambio del funcionamiento del Estado, basado en la doctrina del dominio eminente para el funcionamiento de los Estados, basado en la doctrina de la confianza pública.

A nivel global, la recuperación de los bienes requiere un movimiento de personas para mantener el agua y la biodiversidad fuera del alcance de los monopolios, la propiedad y la comercialización, que a su vez impida las patentes sobre las formas de vida y la privatización del agua. Estos principios necesitan ser consagrados en la ley y política internacional.” (Shiva, p. 122, 2014)

Per a l'autora, la democràcia global passa per les accions que les persones duem a terme diàriament, basades en els principis de justícia, sostenibilitat i pau. D'aquesta manera s'obre la possibilitat al canvi en la manera d'operar dels governs, les organitzacions intergovernamentals i les corporacions; concedint poder a les comunitats locals. Les conseqüències que això pot tenir, segons el parer de l'autora, és que la seguretat ecològica es vegi reforçada i que la seguretat econòmica millori.

Un altre problema que Shiva tracta a *Terra. Superar l'era del petroli, una nova justícia ambiental* (2010) és el de la dependència del nostre sistema al petroli i les dinàmiques que se'n deriven d'aquest model que és dependent de les energies fòssils que generen una triple crisi, climàtica, d'energia i d'alimentació, derivats d'una transició econòmica, política i cultural que imposa la globalització i desarrela altres formes de vida. La seva proposta és que les tres crisis que ens planteja aquest model es vegin com l'oportunitat de crear economies, democràcies i cultures vives.

La proposta que fa per intentar donar resposta al problema del desenvolupament, que s'intenta pal·liar a partir de l'ús d'energies fòssils, és que siguin les comunitats locals les que determinin el seu propi desenvolupament i no pas que aquest sigui definit per elements colonitzadors, que imposen allò que els resulta més rendible per poder aconseguir benefici i poder. Sosté que en un moment on ja s'ha passat el pic de petroli disponible, cal que siguem capaços de deslligar el desenvolupament de la industrialització i fer que estigui lligat a energies vives i a la terra amb l'objectiu de poder mitigar el canvi climàtic i esdevenir societats justes socialment i ecològicament. Mostra que si tots consumíssim i ens desenvolupéssim al mateix ritme, ens farien falta molts més planetes per poder sobreviure. Això ho il·lustra amb la imatge de la vaca sagrada, que representa l'agricultura sostenible amb el planeta, i el cotxe sagrat, que representa la industrialització global del model neoliberal i l'impacte que té aquest model per a la crisi climàtica.

En aquest sentit, mostra com les energies que es presenten com a energies «netes» realment no ho són, mostra que a més, comporten un perill molt elevat per al planeta i per a les persones a causa del fet que són molt contaminants i, en darrer terme, també són dependents de les energies fòssils, per tant, no suposen una solució real per al problema del petroli. Hem de buscar energies que permetin la seguretat, que puguin ser a llarg termini i que es tracti d'opcions descentralitzades.

Per a les polítiques de canvi climàtic, el que proposa és una taxa sobre les emissions de CO₂ per a les transnacionals, en tant que són les realment culpables de la situació de contaminació actual. Proposa que les taxes afectin els seus sistemes de producció i transport. No creu que el fet d'implementar taxes per països sigui quelcom positiu perquè no tots els països tenen les mateixes taxes d'emissions de contaminants i no tots els països són igualment responsables. A més, un factor a tenir en compte és la deslocalització de moltes empreses; considera que la responsabilitat real és de les transnacionals. La petjada ecològica és desigual i no totes les persones són igualment responsables d'un model de producció i consum no sostenible. El que mostra és la necessitat de canviar el model de la dependència de les energies fòssils a un cicle natural i renovable del carboni.

Està en contra de les polítiques de mercat per al canvi climàtic en la mesura que no són segures per a l'ecosistema, deixen de banda la precaució i estan basades en el mercat, que és el mateix que ens ha portat aquest problema. No es plantegen en cap moment deixar de créixer al ritme desenfrenat que ho estem fent, sinó que busquen solucions que comporten perills reals a partir d'una mirada patriarcal de domini sobre la Terra que ens porta a pensar que podem controlar una situació així a partir de mecanismes artificials de dubtoses garanties i amb conseqüències que poden arribar a empitjorar el problema.

Per a aquesta autora, la solució al canvi climàtic i a la pobresa és: "{...} protegir, millorar i recompensar els models de subsistència, el treball, la producció i el consum centrats en la gent i no en els combustibles fòssils." (Shiva, p.84, 2010). El que reclama és la localització i la protecció d'aquesta. Les seves propostes s'emmarquen en tenir una visió holística basada en l'intersubjectivitat, el canvi de paradigma a un d'ecològic i una redefinició de l'ésser humà com a conservador dels recursos de la terra cocreant el benestar de la natura. Considera que el que hem de fer és, a partir dels moviments i les lluites populars, buscar l'equitat necessària a la terra. Sosté que el canvi per poder posar una solució al canvi climàtic comença per les cultures i comunitats que no han contribuït a crear-lo i en la igualtat de drets per a tots els éssers vius de l'espai ecològic.

Pel que fa al comerç diu que hem d'aturar les liberalitzacions del mercat i fomentar el comerç local, important per mantenir la biodiversitat. En relació amb això, posa èmfasi en el fet que els aliments que consumim són encara menys sostenibles amb el planeta, en tant que la deslocalització provoca que hagin de recórrer milers de kilòmetres per tal d'arribar al punt on seran comercialitzats i consumits. Això fa que la nostra alimentació sigui encara més dependent de les energies fòssils.

Un altre aspecte que m'agradaria destacar, i que també tracta Alicia Puleo, és el de la contaminació i la salut, especialment la de les dones. Deixant al marge els problemes de salut que es deriven del canvi climàtic relacionats amb la desnutrició, la inanició i la manca de minerals que ens aporten els aliments cultivats en sòls que no estan vius, i al marge també de la salut mental de les persones que es troben en les situacions més vulnerables, i que arriben a portar-les al suïcidi, m'agradaria centrar-me en el que suposa per a les dones aquest paradigma insostenible en el qual ens movem. Els tòxics, com ja he esmentat anteriorment, tenen una composició química similar als estrògens, fet que provoca que les dones siguin més susceptibles a patir malalties derivades de les condicions ambientals. Per altra banda, el fet que les dones, biològicament, tendim a tenir un índex lipídic més gran, també afavoreix que les substàncies nocives siguin incorporades als cossos femenins. Amb relació a les propostes d'energies suposadament netes, crec que és rellevant remarcar la importància de l'energia nuclear. S'ha pogut observar que hi ha major quantitat de problemes durant l'embaràs i el part en zones properes a les pràctiques referents a l'energia nuclear; també s'ha pogut veure un major nombre de malalties, de naixements de nadons morts o amb malformacions.

5.3. Jorge Riechmann

Per a la realització d'aquest capítol, de la mateixa manera que amb el capítol dedicat a exposar qüestions sobre ètica ecològica, em valdré de les obres de Jorge Riechmann *Ética extramuros* (2016) i *Un mundo vulnerable* (2000).

Les propostes de Riechmann, com ell mateix apunta, s'emmarquen en un enfocament d'arrel aristotèlica i kantiana que pot vincular-se amb la reflexió d'autors com Nussbaum o Sen, que estan estimulats per la conceptualització del desenvolupament humà que pugui ser vàlid si és aplicat transculturalment "Este es un terreno en el que me siento cómodo: cierto aristotelismo (si queremos llamarlo así) ecologista, universalista, antirrelativista, igualitarista y muy consciente de la fractura Norte/Sur." (Riechmann, p.31, 2000). Les seves reflexions les podem emmarcar en propostes d'ètica aplicada orientada a pal·liar les conseqüències de la catàstrofe ecològica per tal que ens sigui possible sobreviure al model insostenible del capitalisme.

Aquest autor considera que la reflexió ètica en relació amb la crisi ecològica implica necessàriament a la política. Sosté que de la mateixa manera que no podem parlar de crisi ecològica sense parlar de capitalisme tampoc és possible parlar d'ètica ecològica sense parlar de política emancipatòria.

Partint de la sentència socràtica, l'autor afirma que la vida sense examen no val la pena de ser viscuda. L'examen ha de ser el de la seva pròpia vida, a partir de la consciència que aquesta està entreteixida amb altres vides. El que sosté és que hem de ser capaços de donar raó de les nostres accions, que han de seguir el criteri d'universalitat i imparcialitat. Per concretar aquesta idea proposa que tinguem present la igual consideració d'interessos.

La qualitat de vida ha de ser entesa com la qualitat de vida de tots els éssers que senten. Les sensacions positives afavoreixen la bona vida mentre que les negatives no. Per a Riechmann, tots els éssers que són capaços de sentir són capaços de tenir interessos, aquests interessos estan vinculats a la bona vida. En relació amb els éssers que no senten, Riechmann s'inclina a pensar que tots els éssers vius tenen interessos encara que no estiguin dotats de subjectivitat i consciència, en la mesura que poden viure bé o malament. Viure bé ha de ser entès com a poder dur a terme les funcions vitals a un medi ambient adequat. El que fa és partir del fet de concretar les condicions objectives que permeten que es desenvolupin i prosperin correctament.

Com ja he esmentat anteriorment, la vinculació entre interessos i drets, per a l'autor, és que tots els éssers que són capaços de tenir interessos són susceptibles de tenir drets que els emparin per tal de garantir que podem evitar abusos i danys que sí que pateixen actualment. En tant que considera que tots els éssers vius són mereixedors de consideració moral, val a dir que distingeix les figures de l'«agent moral» i el «pacient moral».

Aquesta consideració és vista com un horitzó per a l'ètica que sigui conseqüent amb la situació que vivim a la nostra contemporaneïtat.

Respecte a la instrumentalització a la qual sotmetem als altres éssers vius sosté que és impensable una forma de vida humana que no suposi formes d'instrumentalització i

cosificació, fet que planteja problemes morals. El punt de partida és que és possible utilitzar a altres éssers sense explotar-los. Pensa que ens hem de fixar en l'autonomia com aspecte clau. Tot i que amb els animals aquesta qüestió pot suposar encara quelcom conflictiu en tant que aquesta autonomia és característica dels éssers humans. La noció important a tenir en compte és la de la natura determinada biològicament per poder discernir si hi ha o no una explotació. Aquesta noció engloba tant el conjunt característic de capacitats i vulnerabilitats com les condicions de floriment i vida bona. El que cal tenir present és que el que hem d'evitar és fer violència al *telos* específic; sosté que en aquests termes podrem parlar d'utilització sense explotació.

La proposta de l'autor gira entorn d'una concepció moral biocèntrica amb jerarquització d'interessos. Sosté que, des d'aquesta postura, la jerarquització d'interessos és possible sense que impliqui que s'estigui caient a l'especisme. La postura és individualista i no considera raonable l'holisme moral. Allò que considera rellevant per a la consideració moral és allò viu; per aquest motiu és important recalcar que respecte al medi sosté que el seu valor és instrumental, en la mesura que és quelcom imprescindible per poder veure realitzada la vida bona. La seva consideració moral es veu determinada pels éssers que viuen en ells.

De la mateixa manera que podem observar a la postura d'Alicia Puleo, Riechmann recalca la importància de reflexionar sobre el llegat de la Il·lustració i el fet de posar èmfasi en aquells punts i promeses que no s'hagin vist realitzades. Aquest moviment el porta a exigir una il·lustració de la Il·lustració que s'encarregui de fer front als problemes ecològics amb la radicalitat necessària per a abordar el problema actual de manera eficaç.

Ens trobem davant de la necessitat de pensar en termes d'Apocalipsi, sent conscients que les solucions locals ja no ens resulten d'ajuda. La reflexió ha de ser conscient de les desigualtats que se'ns plantegen respecte a l'home i la natura i el Nord i el Sud global. Aquestes desigualtats han de ser reduïdes per poder evitar catàstrofes; la proposta demana reconèixer la unitat global i el caràcter finit de la Terra.

En aquest sentit, és important tenir en compte que la nostra forma de vida no és universalitzable i, en conseqüència, no seria moralment acceptable. El que proposa l'autor és un aprenentatge dels límits qualitatius.

“{...} hemos de redefinir las nociones de desarrollo, progreso, calidad de vida y “vida buena”. El desarrollo o el progreso humano, en lugar de identificarse con el crecimiento de los índices de la contabilidad nacional como el PNB, ha de concebirse como un aumento de las opciones vitales de la gente, en un marco de sustentabilidad ecológica, y situando en primer lugar las opciones de satisfacción de las necesidades básicas de salud y autonomía personal.” (Riechmann, p.53, 2000)

També és importat tenir present els límits quantitius que se'ns presenten. Hem de ser conscients de totes aquelles coses que són prescindibles per a nosaltres i les nostres vides. Poden servir d'exemple els vehicles privats, els vols, la dependència d'energies fòssils i el consum de carn exagerat, entre altres. El reconeixement dels límits implica, per a aquest autor, el pas de l'edat infantil a l'edat adulta, quelcom que es fa necessari per a construir societats industrials adultes culturalment i moralment.

Des de la consciència de la finitud hem de tenir present que els processos per mitjà dels quals acabem amb la biodiversitat i els ecosistemes tenen conseqüències irreversibles, en tant que estem portant a la natura a uns límits que fan difícil que pugui autoreparar-se.

Davant del pitjor dels futurs possibles que ens amenaça, com a ciutadans del Nord global, que no patim encara les greus conseqüències que sí que estan patint ja al Sud global, segons Riechmann, hem de ser conscients que no poder abandonar-nos sense fer res; la postura que hem d'adoptar és la d'oposició a la catàstrofe.

Les propostes d'aquest autor giren entorn de tres. La primera és una transformació interior per mitjà de la qual puguem abandonar la passivitat i prenguem part per ser els amos del nostre propi destí; no hem de deixar en mans dels adults, que en aquest context serien els polítics, la recerca de solucions que resultin efectives. Sosté que les nostres obligacions no tenen significat sense consciència, la qual ha d'incloure la gent i la Terra. En segon lloc és necessària una transformació personal que permeti el canvi del nostre mode de vida perquè, aquest petit àmbit al qual podem arribar, pot ser potencialment una força política real. En tercer lloc es tractaria no només de canviar valors i actituds personals sinó que consistiria a enfrontar-nos a estructures econòmiques i socials de la mateixa manera que a les estructures de poder que no són compatibles amb la creació d'una societat justa i el manteniment d'una biosfera habitable.

Hauríem d'optar per l'acció col·lectiva per tal de defensar valors de justícia, solidaritat, emancipació i respecte a la natura; exigint més democràcia sense oblidar-nos de lluitar per tenir-la en tant que, per poder canviar les coses, és necessari que ètica i política no es deslliguin i funcionin com a element per incidir en el sistema econòmic i social. Riechmann sosté que ens queden assignatures pendents en relació amb l'ètica, relacionats amb la compassió, el respecte per l'altre i la política democràtica.

Em sembla important remarcar que l'autor sosté que, enfront de la situació en què ens trobem, hem d'adoptar una actitud de responsabilitat respecte a les generacions futures. No hem de caure en la sobre-responsabilitat, que pot resultar contraproduent i paralitzant. La mirada ha d'estar en les responsabilitats comunes però diferenciades, no hem d'exculpar-nos totalment ni hem de responsabilitzar-nos de tot; hem de tractar de deixar al marge la dissociació que ens separa del tot en el que vivim.

En la mesura que som éssers dependents, hem de plantejar-nos com hem d'habitar la Terra en la situació de catàstrofe ecològica per tal de poder viure bé. La proposta és la de ser capaços de poder viure bé amb menys, amb el que és suficient i que allò ens permeti ajustar-nos als límits del planeta per tal de poder evitar el col·lapse ecològic i civilitzatori que tenim tan a prop.

Respecte a com hem d'entendre la nostra relació amb els recursos sosté que haurien de ser un bé comú:

“Un clima estable, un abastecimiento energético suficiente y sostenible o el adecuado suministro de crédito a una economía que haga las paces con la naturaleza son bienes comunes. La racionalidad nos dice que los sistemas que garantizan estos bienes no pueden ser privados, ni gestionarse buscando el máximo beneficio para las minorías rentistas que nos han llevado al borde del abismo.” (Riechmann, p.77, 2016)

En relació amb això i respecte al que he esmentat al capítol de l'ètica ecològica envers la igualtat amb els altres, la proposta podria ser la d'autolimitar-nos per tal de deixar existir a l'altre.

De la mateixa manera que he exposat amb les altres dues autores, Riechmann ens mostra la necessitat de superar el narcisisme de la nostra espècie com a via per poder treballar la crisi ecològica. El fet de deixar enrere l'antropocentrisme és vital en tant que no vivim aïllats de la resta de la biosfera, som dependents i tenim una responsabilitat amb la resta d'elements que la componen a partir de la necessitat d'una relació empàtica.

Riechmann, a *Ética extramuros* (2016), apunta com una via per poder avançar en una bona direcció l'ecosocialisme i l'ecofeminisme. Respecte a aquesta proposta sosté que: “El ecofeminismo constata una importante asimetría de género en respuestas a la crisis ecológica. {...} Además, des de esa óptica podría quizá actuarse mejor contra la miopía hacia el futuro.” (Riechmann, p242, 2016)

En el context en el qual ens movem, tot apunta que el col·lapse és una realitat més probable que la transició raonable a la sostenibilitat. En relació amb això, el que sosté l'autor és que no té sentit que ens enfoquem en dur a terme una suau i progressiva transició cap a una economia post-carboni perquè si no duem a terme una revolució ecosocialista el que esdevindrà serà el caos climàtic. Una transició hauria tingut sentit dècades abans però en el moment actual no és una proposta realista que ens pugui ser d'utilitat perquè no seria suficientment planificada, ni suficientment ràpida, ni a l'escala que es necessita; a més, tampoc disposem de l'elevada consciència social que seria necessària perquè això pogués succeir. Segons les seves pròpies paraules “Vamos hacia un colapso caótico del capitalismo global” (Riechmann, p.354, 2016).

El que necessitem des de la seva visió és un moviment de masses anticapitalista a escala mundial, que estigui regit per nocions de justícia climàtica, supervivència i sostenibilitat. Obre la possibilitat a què hi hagi vincles entre moviments o a què sigui una proposta que s'adopti des de moviments ja existents.

Atorga gran importància a la consciència de la gent respecte a les qüestions que es deriven d'aquesta problemàtica. Deslliurar-nos del capitalisme en una revolució presumiblement llarga no ens portarà a un canvi social o ecològic de manera immediata, necessitarem canvis en tots els àmbits i activitats humanes i en la relació amb el medi ambient. Riechmann no considera possible que aquests canvis necessaris s'esdevinguin en un futur pròxim.

6. Comparació de les propostes filosòfiques per afrontar la crisi ecològica

En aquest apartat tractaré de donar resposta a algunes de les preguntes de les quals partia el treball de manera molt breu. Esmentaré algunes de les semblances i diferències que em semblen més destacables dins de les que podem trobar en les propostes treballades pels autors i apuntaré quina de les propostes em sembla més encertada o que té més punts forts.

Considero que les tres postures tenen en comú el fet que treballen el tema de la crisi climàtica fent propostes des de la filosofia a partir d'una mirada crítica amb el sistema vigent. Podríem dir que comparteixen la mateixa idea de base i que els temes treballats coincideixen, tot i que cadascú aprofundeix més en uns aspectes que en uns altres. Tots tres aporten propostes actives que no es limiten a la reflexió envers un tema sinó que obren la porta al fet que hi hagi un espai per a la transformació com a via de resistència a un model que s'ha mostrat obsolet i destructor. Penso que, tot i ser plenament conscients de la gravetat de la situació i de les conseqüències tan greus que patirem en un futur pròxim, no es resignen a estar-se de braços plegats i mantenen certa esperança en el fet que el canvi és possible per intentar pal·liar les conseqüències tan devastadores que patirem. Tots tres autors coincideixen en apuntar que el temps d'actuació del qual disposem és molt breu, per aquest motiu, les propostes necessiten gran immediatesa. També coincideixen en el fet que les accions que puguem dur a terme ens serviran per poder portar una vida millor dins de la impossibilitat d'aturar els danys que ja són irreversibles. El que es persegueix és la supervivència i la sostenibilitat veient la necessitat del fet que els canvis s'esdevinguin a escala global.

Les aliances entre moviments de manera recíproca és un element al qual veiem que tant Puleo com Riechmann atorgant importància, en la mesura que veuen la potencialitat que això tindria per enfortir el moviment. En aquests dos autors també podem trobar la importància que donen al paper del llegat il·lustrat i a la necessitat de fer una revisió crítica.

A tots tres podem trobar la crítica al model i una reivindicació d'alternatives vinculades a l'agroecologia, els moviments indigenistes i la sobirania alimentària. Apel·len a formes alternatives de producció, consum, cultiu, alimentació, qualitat de vida i justícia; tot i que considero que Shiva és qui més aprofundeix en aquests temes. La importància que tots tres autors atorguen a les accions diàries em sembla un altre factor destacable.

Respecte a les diferències que podem trobar entre l'ecofeminisme i l'ètica ecològica m'agradaria començar dient que, en un primer moment, pensava que serien postures molt més distants però que la diferència més gran que he pogut trobar és l'èmfasi en les qüestions del domini sobre les dones i la vinculació entre el domini patriarcal sobre la resta d'elements de l'ecosistema. La qüestió del domini patriarcal queda en un segons pla i la reflexió està més centrada en la moral biocèntrica. Tot i això, en Riechmann podem veure la reivindicació de valors com la responsabilitat i transformació que podríem vincular a la qüestió que Puleo exposa respecte a educar en valors per poder construir quelcom diferent.

Entre les propostes de les autores ecofeministes considero que tenen molts punts de contacte respecte als temes tractats i la importància que atorguen a les dones i a la seva salut. Tot i això, sento que la reivindicació del paper de les dones en Shiva és més un moviment per donar valor al seu paper i no acabo de veure que sigui una proposta alliberadora per a les dones mentre que en Puleo sí que considero que hi ha un moviment d'alliberament de les dones respecte a les seves càrregues a partir de ser conscients dels elements que ens oprimeixen, els seus motius i les seves conseqüències i fer una revisió i crítica del punt en el que estem per poder arribar a l'emancipació i construir un món millor.

La proposta que em sembla més encertada és la d'Alicia Puleo en tant que considero que recull la problemàtica de la catàstrofe ecològica i la vincula a la qüestió de gènere i el domini als altres; atorgant gran importància a l'educació per tal de construir societats més empàtiques i més conscients dels problemes als quals hem de fer front apel·lant a la responsabilitat. Penso que afrontar un problema així des de la base, desenvolupant valors des de la infància, pot obrir la possibilitat al fet que actuem diferent, sense deixar enrere tot el que ens ha fet arribar fins aquí però revisant l'herència que rebem. Em sembla molt positiu el fet que apel·li a que tornem a donar valor a l'ètica de la cura com a element de responsabilitat ecològica.

7. Conclusions

Aquest treball tenia com a objectiu principal comparar diversos autors representatius de les propostes que es treballen des de l'ètica ecològica i des de l'ecofeminisme per poder veure les seves diferències i semblances i assenyalar els seus punts forts. Al capítol 6 del treball, *comparació de les propostes filosòfiques per afrontar la crisi*

ecològica, en el que he pogut realitzar una anàlisi crítica de les propostes dels autors treballats, i a partir del que havia exposat respecte a les seves propostes filosòfiques, he pogut donar resposta a aquest objectiu podent assenyalar els punts forts de cada autor i la postura que considero, modestament, la més encertada i per què.

A partir dels informes que he citat al capítol 2 he pogut contextualitzar el treball i emmarcar la situació en la qual ens trobem respecte a la crisi ecològica per poder mostrar, breument, el problema al qual donen resposta les propostes dels autors treballats.

Un altre aspecte que em plantejava era el de per què apareix l'ecofeminisme si l'ètica ecològica ja s'encarrega d'afrontar aquesta situació de crisi, també em plantejava quines són les aportacions que pot fer l'ecofeminisme i quines diferències podem trobar entre les propostes diverses autores ecofeministes. Considero que he pogut plasmar la importància de l'especificitat de l'ecofeminisme en tant que centra l'atenció en les qüestions de gènere, associant-ho amb la relació de domini patriarcal que s'exerceix tant sobre les dones com sobre el planeta i les conseqüències que té això. Penso que posar l'atenció en la manera com ens hem relacionat tradicionalment permet obrir la porta a una nova manera d'actuar per tal d'evitar les desigualtats que s'infringeixen contra aquells que estan sota el domini serveix també per poder educar d'una altra manera que permeti aconseguir canvis per pal·liar les conseqüències del nostre actual model devastador. Allò que l'ecofeminisme pot aportar va més enllà del que aporta l'ètica ecològica en tant que dona veu a aquells qui més pateixen la catàstrofe ecològica. Aporta la visió de les dones, el discurs de les quals tradicionalment ha estat silenciats, a més, encarregades de les activitats de cura i d'estar més en contacte amb la terra i aquelles qui paguen en major grau les conseqüències de la catàstrofe. Considero que a partir de les propostes de Jorge Riechmann he pogut mostrar que no són propostes excloents i que es poden nodrir mútuament en el diàleg en tant que tenen molts punts en comú.

8. Bibliografía

Riechmann, Jorge. 2000. *Un mundo vulnerable. Ensayos sobre ecología, ética y tecnociencia*. Madrid: Catarata.

Riechmann, Jorge. 2016. *Ética extramuros*. Madrid: UAM.

Puleo, Alicia. 2011. *Ecofeminismo para otro mundo posible*. Madrid: Ediciones Cátedra.

Puleo, Alicia. 2019. *Claves ecofeministas para rebeldes que aman a la Tierra y a los animales*. Madrid: Plaza y Valdés.

Puleo, Alicia. 2015. *Ecología y género en diálogo interdisciplinar*. Madrid: Plaza y Valdés.

Shiva, Vandana. 2016. *¿Quién alimenta realmente al mundo? El fracaso de la agricultura industrial y la promesa de la agroecología*. Madrid: Capitán Swing.

Shiva, Vandana. 2014. *Las nuevas guerras de la globalización. Semillas, agua y formas de vida*. Madrid: Editorial Popular.

Shiva, Vandana. 2010. *Terra. Superar l'era del petroli, una nova justícia ambiental*. València: Institut del Territori

WWF. 2018. *Informe Planeta Vivo - 2018: Apuntando más alto*. Grooten, M. y Almond, R.E.A. (Eds). WWF, Gland, Suiza.

IPCC. 2019. *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems* [P.R. Shukla, J. Skea, E. Calvo Buendia, V. Masson-Delmotte, H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, P. Zhai, R. Slade, S. Connors, R. van Diemen, M. Ferrat, E. Haughey, S. Luz, S. Neogi, M. Pathak, J. Petzold, J. Portugal Pereira, P. Vyas, E. Huntley, K. Kissick, M. Belkacemi, J. Malley, (eds.)].

IPBES. 2019. *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz, and H. T. Ngo (editors). IPBES secretariat, Bonn, Germany.

